

Πρόλογος

Αυτό το βιβλίο επανεκδίδεται, ανανεωμένο και αναθεωρημένο, στη δίνη της πολυεπίπεδης κρίσης του 2010-11. Η Ευρώπη κλυδωνίζεται από το νεοφιλελευθερισμό της και με δακρυγόνα θρηνούμε το δημοκρατικό της έλλειμμα. Οι εκδόσεις αποδεκατίζονται. Η σειρά «Κριτική Γεωγραφική Σκέψη», στην οποία υπαγόταν το βιβλίο αυτό από το 2005, δεν υπάρχει πια. Ήταν η πρώτη σειρά Ανθρωπογεωγραφίας στην Ελλάδα και φιλοξένησε πέντε τόμους από το 2001. Προς στιγμή κινδύνευσε και αυτό εδώ το βιβλίο να γίνει παρανάλωμα της «κρίσης των εκδοτών» που πυροδοτείται όχι μόνο από τη διάδοση της ιστοσελίδας, αλλά και από την επιλογή κάποιων ομιλών να μη στηρίξουν το βιβλίο μεταξύ των επιχειρηματικών τους δραστηριοτήτων. Την τελευταία διετία ακούσαμε για απολύσεις ειδικευμένων στις εκδόσεις φίλων και για πολτοποιήσεις βιβλίων, ζώντας στην πράξη τον εφιάλτη του *Φαρενάιτ 451* – μυθιστορήματος του Ray Bradbury (1951) και κινηματογραφικού έργου του Francois Truffaut (1966).

Όσο για την επιστήμη της Γεωγραφίας, κατεβαίνει ένα ακόμα σκαλί υποβάθμισης στην Αγεωγράφητο Χώρα. Το πρώτο ελληνικό πανεπιστημιακό Τμήμα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου θεωρείται προγραμμαμένο με πρόσχημα το Μνημόνιο και τον «Καλλικράτη των Πανεπιστημίων». Θεωρείται ότι η Ελλάδα δεν χρειάζεται πλέον πανεπιστημιακή Γεωγραφία (ούτε και Γεωλογία, παρεμπιπτόντως), μόλις μιάμιση δεκαετία αφότου την απέκτησε. Με άλλα λόγια, δεν χρειάζεται γνώση και έρευνα για τον κόσμο γύρω της και την παγκοσμιοποίηση, το ρόλο της στην Ευρώπη, το χώρο της, τις δυνατότητες και τους φυσικούς της πόρους, τις προοπτικές παραγωγικής ανάπτυξης, την προστασία του περιβάλλοντος, τις πόλεις, τη ζωτικότητα του ανθρώπινου δυναμικού της. Αυτό το τελευταίο τώρα αιμορραγεί από τη διαρροή εγκεφάλων προς το εξωτερικό για να σπουδάσουν και να παραμείνουν εκεί, ενώ στην Ελλάδα καταφθάνουν άλλοι. Οι νέοι εγκαταλείπουν το φάσμα της ανεργίας στη χώρα όπου οι κρατούντες έχουν αφήσει τις περιφέρειες υπό κατάρρευση, τις πόλεις ανυπεράσπιστες, τους πολίτες να αντιμετωπίζουν μόνοι τους τα προβλήματα έλλειψης χωροταξικής, περιβαλλοντικής, κοινωνικής και μεταναστευτικής πολιτικής. Οι υποτελείς χώρες δεν χρειάζονται την επιστήμη της Γεωγραφίας. Αυτή την καλλιέργησαν οι αποικιοκρατικές δυνάμεις και οι πλούσιες χώρες. Στο γύρισμα της νέας χιλιετίας, όταν η Ελλάδα είχε μόλις ιδρύσει ένα και μοναδικό πανεπιστημιακό Τμήμα, η Αγγλία είχε 70 μεγάλα Τμήματα, ορισμένα από αυτά παλιά, από το 19ο αιώνα.

Έτσι λοιπόν η Ελλάδα των καινοτόμων Γεωγράφων της αρχαιότητας, η χώρα που έχει δώσει στον κόσμο ολόκληρο την ίδια τη λέξη Γεωγραφία – γραφή για τη γη – όπου τα αρχαία χρόνια «αγεωγράφτος» λεγόταν ο αμόρφωτος, ο απαίδευτος, παραμένει για τρεις χιλιετίες τώρα Αγεωγράφτος Χώρα. Η Γεωγραφία γεννήθηκε ως λέξη στα παράλια του Αιγαίου, αλλά δεν είχε τη μούσα της εδώ όπως η Ιστορία.

Η άνθησή της σταμάτησε μετά τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία και έπειτα η Γεωγραφία εξαφανίστηκε από τον ελλαδικό χώρο, για να επανεμφανιστεί στο τέλος της περασμένης χιλιετίας. Ήταν όμως ασθενική, διαρκώς εκφυλιζόμενη. Αντίθετα στην υπόλοιπη Ευρώπη η Ελλάδα συνεχίζει να εμπνέει πλούσιες **γεωγραφικές φαντασίες**,¹ στις οποίες η ελληνική σκέψη λάμπει σαν είδωλο, αρχαία μορφή, σοφία περασμένων αιώνων που ζωντανεύει σε σύγχρονες επιστημολογίες ή τις στοιχειώνει. Η αρχαιοελληνική γεωγραφική σκέψη ζει στην εκτός Ελλάδας Ευρώπη και όχι στη δική της χώρα.

Δεν είναι βέβαια η Γεωγραφία δυστυχώς ούτε η μόνη λέξη που δημιουργήθηκε στην Ελλάδα και δεν άνθησε ως έννοια και ουσία, ούτε η μόνη περίπτωση υπανάπτυξης ή εκφυλισμού επιστημονικού κλάδου που γεννήθηκε στη χώρα αυτή. Μας ενδιαφέρει όμως εδώ ιδιαίτερα σε συνάρτηση με την αγκύρωση της Γεωγραφίας ως επιστήμης στον ευρύτερο κοινωνικό της περίγυρο, που θα παρατηρήσουμε με λεπτομέρεια στην Ευρώπη. Στην Ελλάδα ο περίγυρος αυτός εκπέμπει πλείστα «γεωγραφικά» μηνύματα. Στη χώρα αυτή ξεδιπλώνεται μια πολύμορφη χωρική ανάπτυξη από τις μεγαλουπόλεις στα νησιά, από τα ξεροπόταμα στα πελάγη, από τις οροσειρές με τα αποκλεισμένα χωριά στις εκτεταμένες συνοριακές γραμμές, από τους ιερούς τόπους στις «πολυκατοικιοποιημένες» κωμοπόλεις. Βιώνουμε ταυτόχρονα μια γεωγραφία με πλήθος κοσμοπολιτικών δεσμών και μετακινήσεων, περιπηγήσεων, τουρισμού, μετανάστευσης. Ούτε όμως η περιφερειακή θέση της Ελλάδας, ούτε η διαρκής κίνηση του πληθυσμού της, ούτε ο κεντροβαρικός ρόλος της διασποράς, της ναυτιλίας ή της αστικοποίησης και αυθαίρετης δόμησης, ούτε οι μεγάλες κοινωνικο-οικονομικές ανισότητες στο χώρο, ούτε η πολεοδομική και χωροταξική ακαταστασία αποτέλεσαν εναύσματα για την καθιέρωση γεωγραφικών σπουδών – ή έστω περιβαλλοντικών, πολεοδομικών και χωροταξικών σπουδών, που κι αυτές μόλις πριν από δύο δεκαετίες εμφανίστηκαν.

Παρά την κυριαρχία γεωγραφικών προβληματισμών στα εθνικά και τοπικά μας ζητήματα –από την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, τη διαβαλκανική συνεργασία, την προστασία των εκτεταμένων συνόρων, της αψιμαχίας με γείτονες, τις μεταναστεύσεις, την κομβική γεωπολιτική θέση της Ελλάδας και την παγκοσμιοποίηση μέχρι την αστική και περιφερειακή ανάπτυξη, τον τουρισμό, το περιβάλλον, την αποκέντρωση, την αποκατάσταση πληγέντων από φυσικές καταστροφές, την εκλογική γεωγραφία (ο κατάλογος είναι ατέλειωτος)– η Γεωγραφία δεν διδασκόταν ως αυτοτελής κλάδος στα πανεπιστήμια μέχρι το τέλος της περασμένης χιλιετίας. Για ποιους λόγους δεν ανέπτυξε η Ελλάδα παράδοση επιστημονική στη μητέρα των επιστημών, η οποία φέρει όνομα ελληνικό και μια μακραίωνη αρχαία γραμματεία; Αυτή την κατάφωρη αντίθεση με την υπόλοιπη Ευρώπη αλλά και με την αρχαία Ελλάδα θα διερευνήσουμε εδώ.

Η συνήχηση του τίτλου του βιβλίου αυτού με εκείνον της ταινίας «Αγέλαστος

1. Θα χρησιμοποιήσουμε πολύ αυτή την έννοια όπως την εισηγείται ο Gregory (1994). Βλ. και Claval (2001: 80-82).

Πέτρα»² δεν είναι συμπτωματική. Παραπέμπει στην Ελευσίνα, όπου κάποτε έλαμπε η Περσεφόνη στο ιερό της, αλλά τώρα κοιμάται για να αποστρέψει το βλέμμα από τη ρύπανση, τα εργοστάσια και τις υψικαμίνους. Στο βιβλίο αυτό διαπιστώνουμε τον ευτελισμό μιας μεγάλης περιοχής γνώσης και προβληματισμού στη χώρα όπου αυτή κάποτε έλαμπε. Πρόκειται για την επιστήμη του χώρου, που διερευνά τη γη, τον κόσμο, τον τόπο, την αλληλεπίδραση της φύσης και του ανθρώπου. Στην Ελλάδα κακώς κατανοούμε τη Γεωγραφία ως μια δραστηριότητα που στοχεύει στην περιγραφή του πλανήτη και την καταγραφή στοιχείων: οι πρωτεύουσες, τα ποτάμια και τα προϊόντα, οι άτλαντες και οι ταξιδιωτικοί οδηγοί. Οι περισσότεροι Έλληνες αγνοούν τις τόσες Γεωγραφίες διαφορετικού βάρους και ελαφρότητας που έχουν ξεπηδήσει σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες, έχουν έλθει στο προσκήνιο και έχουν εγκαταλειφθεί για να ξεπηδήσουν νέες. Το ελληνικό πανεπιστήμιο μόλις περί το τέλος της περασμένης χιλιετίας άνοιξε στη Γεωγραφία ως επιστημονικό κλάδο ένα πανεπιστημιακό πτυχίο, στη Μυτιλήνη, στην άκρη ενός νοτιού τόξου που χαράσσεται από τους τόπους όπου γεννήθηκαν και εργάστηκαν οι αρχαίοι γεωγράφοι (Leontidou 2000 – βλ. Χάρτη 1).

Πολλές ευρωπαϊκές σχολές και αρκετά επιστημολογικά ρεύματα όμως δίνουν βαρύνουσα σημασία στη Γεωγραφία της αρχαίας Ελλάδας και σήμερα εμπνέονται από αυτήν. Για να τεκμηριώσουμε αυτή την αρχική υπόθεση πρέπει να αποτολμήσουμε μια «ειδωλολατρική στροφή» προς την αρχαιοελληνική παράδοση: θα αφήνουμε μορφές φιλοσόφων, ποιητών και γεωγράφων να «σπάνε» τον αφηγηματικό μας λόγο στην αρχή κάθε κεφαλαίου, χτίζοντας μια εννοιολογική αντί της συνήθους χρονικής ακολουθίας για την ανάπτυξη και το μετασχηματισμό της Γεωγραφίας στην Ευρώπη. Παρουσιάζονται σε κάθε κεφάλαιο μορφές της αρχαιοελληνικής σοφίας, που προλαβαίνουν τους Ευρωπαίους διανοητές, αν δεν εμπνέουν ευθέως τις γεωγραφικές φαντασίες τους. Ο Όμηρος, η Σαπφώ, ο Πλάτων, ο Ιπποκράτης, ο Στράβων και άλλοι πολλοί ξαναζωντανεύουν και περπατούν ανάμεσά μας, καθώς ξετυλίγονται οι αφηγήσεις για τις επιστημολογικές τομές στην πορεία αναστοχασμού της σύγχρονης ευρωπαϊκής γεωγραφικής σκέψης. Είδωλα ελληνικά συνεχίζουν να εμπνέουν επιφανείς Ευρωπαίους, όχι όμως και Έλληνες γεωγράφους.

Αισθάνομαι τυχερή που ξεκίνησα τη διανοητική μου πορεία με έναν τέτοιο Ευρωπαίο, τον Ουαλό καθηγητή Emrys Jones της London School of Economics & Political Science, κύρια μορφή στο αγγλο-αμερικανικό πέρασμα από τη θετικιστική στην ανθρωπιστική Γεωγραφία. Μου έμαθε αμέσως τον Στράβωνα, που το ελληνικό σχολείο ή πανεπιστήμιο δεν μου είχαν διδάξει. Επέβλεψε τη διδακτορική μου διατριβή, η οποία επηρέασε τα πρώτα μου δημοσιεύματα, που τώρα ενσωματώνονται στο βιβλίο αυτό μαζί με ψήγματα από άλλα έργα μου που εξαντλήθηκαν, τα οποία δεν θα αναφερθούν στη βιβλιογραφία. Ας τα μνημονεύσω εδώ,

2. Αξέχαστο ντοκιμαντέρ του Φίλιππου Κουτσαφτή (2000) με θέμα την Ελευσίνα. Ακούστε και το τραγούδι «Ο εφιάλτης της Περσεφόνης» του Μάνου Χατζηδάκι σε στίχους Νίκου Γκάτσου από τη συλλογή *Τα παράλογα* (1976).

σε υποσημείωση,³ δηλώνοντας ότι υφίστανται κάτι ανάλογο με τη «δημιουργική καταστροφή» του Schumpeter (1939): ξανασμιλεύονται και επικαιροποιούνται σε αυτό το βιβλίο και κατόπιν εξατμίζονται.

Η αναθεωρημένη αυτή έκδοση ανοίγεται σε θέματα που απασχόλησαν τον κόσμο μας την τελευταία επταετία κι έχει καινούριες ενότητες για την κρίση, τη συσσώρευση διά της εκπτώχευσης, τα νέα κοινωνικά κινήματα, τη μετανεωτερικότητα, την επιχειρηματική πόλη, την κοινωνική ταυτότητα και ετερότητα, το «πνεύμα του τόπου» και το «δικαίωμα στην πόλη», για την κρίση της Ε.Ε. στις μέρες μας, αλλά και για την ουτοπία και για την αρχαιότητα μέχρι τα χρόνια της Υπατίας. Οι περισσότερες ενότητες είναι επικαιροποιημένες και εμπλουτισμένες.

Νιώθω πολύ τυχερή για τις συλλογικές προσπάθειες και τις φιλίες που επιβίωσαν μέσα στην έρημο πανεπιστημιακής συναδελφικότητας και γεωγραφικής παιδείας σε διάφορα ανά την Ελλάδα πανεπιστήμια. Ευχαριστώ τον Αλέξανδρο Αφουξενίδη, που με βοήθησε στη διάσωση αυτού του βιβλίου, και τις Εκδόσεις Προπομπός, που την υλοποίησαν. Τον Αλέξανδρο θέλω να τον ευχαριστήσω και γιατί μαζί με τους άλλους δύο συναδέλφους της εκδοτικής σειράς «Κριτική Γεωγραφική Σκέψη» των Ελληνικών Γραμμάτων, τον Ηλία Κουρλιούρο και τον Μανόλη Μαρμαρά, με συντρόφευσαν για δέκα χρόνια αισιόδοξης πορείας σε κοινή κατεύθυνση. Στον Ηλία είμαι ευγνώμων και για την εκτενέστατη κριτική ανάγνωση που αφιέρωσε στο χειρόγραφο του βιβλίου αυτού. Για τον ίδιο λόγο είμαι ευγνώμων στον Βαγγέλη Πανταζή και στην Αργυρώ Λουκάκη, που προσέφεραν πλήθος εποικοδομητικών παρατηρήσεων. Ευχαριστώ ακόμα τον Πέτρο Πετσιμέρη, που μου χάρισε συμπαράσταση, έμπνευση και γνώσεις στο Παρίσι το 2008, καθώς και πολλούς συναδέλφους από τη διασπορά, ιδιαίτερα το Λονδίνο. Η αδελφή μου, στην οποία αφιερώνω αυτό το βιβλίο, όχι μόνο με ξενάγησε στους τόπους όπου κατοίκησαν οι θεές και οι θνητοί των μύθων και της αρχαιότητας και με καλωσόρισε στην Ελλάδα των γυναικών, αλλά και τιθάσευσε παλιά ψηφιακά αρχεία για να δημοσιευθούν εδώ. Όλους αυτούς τους ευχαριστώ όχι μόνο για τη συνεργασία τους, αλλά και για τη συμπαράσταση στη διαχείριση μικρών και μεγάλων κρίσεων και για την ενδυνάμωση, τις δημιουργικές

3. Πρόκειται κυρίως για τα ακόλουθα έργα, από τα οποία αντλούμε ελεύθερα στο βιβλίο αυτό:

- Λεοντίδου, Λ. 1988. Οικολογία κι Ανθρωπογεωγραφία στο μεταβαλλόμενο κοινωνικό τους πλαίσιο. Στο Α. Μεταξόπουλος (επιμ.), *Οι επιστήμες στην κοινωνία* (Gutenberg, Αθήνα): 201-220.
- Λεοντίδου, Λ. 1990. Διεπιστημονικότητα και κατακερματισμός στη σύγχρονη Ανθρωπογεωγραφία: Επιστημολογικές τομές και η μελέτη της άνισης ανάπτυξης. Στο Κουτσόπουλος (επιμ.), *Η διεπιστημονική προσέγγιση της ανάπτυξης* (Παπαζήσης, Αθήνα): 81-92.
- Λεοντίδου, Λ. 1992. Σύγχρονη Ανθρωπογεωγραφία: Από τον κατακερματισμό στη διεπιστημονικότητα. Στον τόμο του ΕΜΠ *Ανάπτυξη και Σχεδιασμός: Διεπιστημονική Προσέγγιση* (Παπαζήσης, Αθήνα): 103-128.
- Λεοντίδου, Λ. 1995. Το μεταμοντέρνο κίνημα στη γεωγραφία: Ο χώρος ως καλειδοσκόπιο μεταφορντιστικών τοπίων, κοινωνικών δικτύων και διυποκειμενικών κόσμων. Στο Δ. Γεωργουλής (επιμ.), *Κείμενα στη Θεωρία και στην Εφαρμογή του Πολεοδομικού και του Χωροταξικού Σχεδιασμού* (Παπαζήσης, Αθήνα): 356-395.
- Λεοντίδου, Λ. 1998. Αστική ανάπτυξη και αναδιάρθρωση. Στο Μοδινός, Μ., & Ευθυμιόπουλος, Η. (επιμ.) *Οικολογία και επιστήμες του περιβάλλοντος* (ΔΙΠΕ & Στοχαστής, Αθήνα): 111-123.

ώρες, την ψυχαγωγία. Εννοείται ότι κάθε λάθος, παράλειψη ή ιδεοληψία στο βιβλίο αυτό είναι μόνο δική μου ευθύνη.

Από το ακαδημαϊκό περιβάλλον δουλειάς μου, ευχαριστώ τους συναδέλφους που με βοήθησαν στο στήσιμο της «Ανθρωπογεωγραφίας και Υλικού Πολιτισμού της Ευρώπης» (ΕΠΟ 12) στο ΕΑΠ, με πρώτο τον Παντελή Σκλιά, και όλους τους άλλους που μου ξαναχάρισαν την ευχαρίστηση της επιστημονικής συνομιλίας. Αναπολώ και τους συναδέλφους της Κοσμητείας της Σχολής Ανθρωπιστικών Σπουδών του ΕΑΠ με την ανεπανάληπτη αλλά βραχύβια σύνθεση της άνοιξης του 2004, αλλά και τους φοιτητές μου: από τους έξι φοιτητές Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου (που συγκέντρωσαν το υλικό του κεφαλαίου 9) μέχρι τους φοιτητές μου στο ΕΑΠ – Αθηναίους, νησιώτες, νέους της ελληνικής διασποράς. Ας φανερώσω την ιδιαίτερη αδυναμία μου στους πρώτους φοιτητές μου της ΕΠΟ 12, που με καλωσόρισαν στο ΕΑΠ το 2001. Αυτοί και οι μεταγενέστεροι συμφοιτητές τους με αναβάπτισαν με τον ενθουσιασμό τους σε έναν χαμένο παράδεισο αλληλεπίδρασης διδάσκοντος-διδασκόμενου και έδωσαν σε ένα βιβλίο σαν αυτό νόημα και αξία, καθώς η σημασία της Γεωγραφίας επανήλθε μέσα στην τάξη και οι ιδέες ξανάγιναν ενδιαφέρουσες και ολόφρεσκες σε μιαν εξαιρετική «παρέα» νέων, που με ώθησε στη συγγραφή του.

Για την εικονογράφηση του βιβλίου ευχαριστώ θερμά τη Δώρα Μαντά που σχεδίασε με κέφι τις περισσότερες εικόνες και τους χάρτες. Ευχαριστώ επίσης τους διακεκριμένους συναδέλφους μου γεωγράφους, κι εν πολλοίς φιλοσόφους της νεωτερικότητας, Derek Gregory, David Harvey, Ron Johnston, Paul Knox και Andrew Sayer, που τόσο πρόθυμα και γενναιόδωρα μου επέτρεψαν να συμπεριλάβω δικά τους σχέδια στο βιβλίο αυτό. Σε αυτούς και στους πιο πάνω φίλους μου οφείλω τη διεπιστημονική αυθάδεια αυτού του βιβλίου, για την οποία μόνο εγώ είμαι υπόλογη.

Λίλα Λεοντίδου
Φθινόπωρο 2011

Εισαγωγή

Σαπφώ: Ένα ξεκίνημα στη Λέσβο

*αρχινώ το τραγούδι μου μ' αιθέρια λόγια
μα γι' αυτό κι απαλά στ' άκουσμα
την Ομορφιά διακόνησα· τι πιο μεγάλο θα μπορούσα
που μ' αξίωσαν (οι Μούσες) τη δική τους δύναμη δίνοντας
να λέω: αλήθεια σε μελλούμενους καιρούς κάποιος θα
βρίσκεται να με θυμάτ' εμένα.*

*.....
είναι αυτοί που εγώ πασχίζω πάντοτε για το καλό τους
που μου κάνουν ίσια ίσια το χειρότερο κακό
να το 'χω βάλει αυτό βαθιά μέσα στο νου μου και το ξέρω
άσε λοιπόν τα βότσαλα και μην τ' ανασκαλεύεις
σωστό δεν είναι σε σπίτι ποιητών θρήνοι ν' ακούγονται
δεν μας αρμόζουν τέτοια.*

Σαπφώ¹

Επιχειρούμε στο βιβλίο αυτό να ιστοριογραφήσουμε την επιστήμη της Γεωγραφίας, μπτέρας των επιστημών στα βάθη των παρελθόντων αιώνων, που ακόμα και σήμερα διαρρηγνύει τον επίπλαστα ομοιογενή χώρο της παγκοσμιοποίησης. Η ιστορική ανασκόπηση δεν μπορεί παρά να είναι πάντα σε κάποιο βαθμό «προκατειλημμένη». Μια «αθώα» ανακατασκευή του παρελθόντος είναι μάλλον ακατόρθωτη και η αξιολογική ουδετερότητα δύσκολη. Η ιστορία που θα αφηγηθούμε είναι άλλωστε τόσο πρόσφατη, ώστε να ελλοχεύει διαρκώς ο κίνδυνος της προκατάληψης. Πρόκειται για την ιστορία της Γεωγραφίας στην Ευρώπη του 20ού αιώνα με επίκεντρο την Ελλάδα και ένα πετραδάκι που βάλουμε, ένα βότσαλο, για την επανεμφάνιση της Γεωγραφίας στις παραλίες όπου γεννήθηκε πριν από δύομισι χιλιετίες. Στη Λέσβο της Σαπφούς, που μπορεί να μην ήταν γεωγράφος, αλλά οι ποιητικές της αναφορές στο τοπίο και η αίσθηση του χώρου την τοποθετούν στις απαρχές της ανθρωπιστικής Γεωγραφίας (βλ. κεφάλαιο 4), στη Λέσβο που είχε στο Νότο της τη Σάμο του Πυθαγόρα και του Αρίσταρχου κι απέναντί της τη Μαγνησία του Πausανία και τη Μίλητο του Θαλή, του Αναξίμανδρου, του Εκαταίου και του Ιππόδαμου, ιδρύσαμε το πρώτο ελληνικό πανεπιστημιακό Τμήμα Γεωγραφίας, στο τέλος του 20ού αιώνα.

Η Γεωγραφία έχει σημασία! Γιατί; Η συγκριτική έρευνα που ευαισθητοποιείται γύρω από το χώρο και τον τοποθετεί στον πυρήνα κι επίκεντρό της, ρωτώντας «γιατί εδώ κι όχι εκεί» ή «γιατί η ίδια φύση ή τεχνολογία δεν δημιούργησε τις ίδιες κοινωνικές πρακτικές ή τα ίδια κινήματα εδώ κι εκεί» ή παρεμφερή ερωτήματα, ωθεί στον

1. Σαπφώ, Ελύτης (1996: 19, 25).

αναστοχασμό της μεταμόρφωσης του υλικού κόσμου και θέτει οντολογικά ερωτήματα για την αλληλεπίδραση της φύσης και του ανθρώπου, που απασχολούσαν τους σοφούς και τους ποιητές στα βάθη των αιώνων. Οι αρχαιοελληνικές γεωγραφικές φαντασίες που αναπτύσσουμε στα κεφάλαια αυτού του βιβλίου διασκορπίστηκαν στην Ευρώπη και αποκρυσταλλώθηκαν σε μια σειρά από επιστημολογίες και γεωγραφικές «εθνικές σχολές». Από την Ελλάδα όμως χάθηκαν. Μόλις τη δεκαετία του 1990 εμφανίστηκε ο κλάδος της Γεωγραφίας στην ελληνική ανώτατη εκπαίδευση, στα ίδια αυτά παράλια της Μεσογείου όπου τραγούδησε η Σαπφώ. Στη Λέσβο ιδρύθηκε το πρώτο ελληνικό Τμήμα Γεωγραφίας. Όμως η ιστορία της ίδρυσής του εκεί, στο σπίτι του ποιητή, δεν αποτελεί θρίαμβο· κάθε άλλο. Αν η ανάπτυξη του Τμήματος δεν περιτριγυρίστηκε από θρήνους σαν αυτούς που τραγουδά η «βαθυμελάχρινη Σαπφώ» του Ελύτη, είναι γιατί η σύγχρονη εποχή μάς οπλίζει με τη δική της σκληρότητα.

Στην Ελλάδα ο όρος «Γεωγραφία» δεν ανασύρει από τη μνήμη τους αρχαίους Έλληνες σοφούς ή τους πρώτους Ευρωπαίους ούτε κάποιες σύγχρονες μας επιστημολογικές καινοτομίες. Δεν έχει το κύρος της επιστήμης. Παραπέμπει στα σχολικά χρόνια, κατά τη διάρκεια των οποίων έπρεπε να αποστηθίσουμε δεδομένα, αριθμούς και πληθυσμούς πόλεων, ονόματα ποταμών, λιμνών και βουνών. Μια δεύτερη δεδομένη αντίληψη γύρω από τους γεωγράφους είναι η ταύτισή τους με το σχεδιασμό και την παραγωγή χαρτών. Άλλοι, τέλος, ίσως θυμούνται την «πατριδογνωσία» ή ακόμα και εκείνους τους τουριστικούς οδηγούς και τις ταξιδιωτικές περιγραφές για εξωτικές και απομονωμένες περιοχές του πλανήτη μας. Όλα αυτά όντως υπάρχουν ως *περιγραφική* Γεωγραφία, διαφορετική από την επιστημονική ή καλύτερα την εξηγητική/ερμηνευτική, που θα μας απασχολήσει στο βιβλίο αυτό. Ας αναφέρουμε ότι κατοπτρικά προς την περιγραφική Γεωγραφία υπάρχει στη χώρα μας η παραθετική Ιστορία (και η περιγραφική των αρχαίων Ιστορία που, ιδιαίτερα στην Ελλάδα, θεωρείται «αυταπόδειξη»). Οι δυο τους μαζί είναι ανασταλτικές της επιστημονικής αναζήτησης και φτωχαίνουν την κατανόησή μας για το χώρο και το χρόνο, αφαιμάσσουντάς τους από το συμβολικό πλούτο τους, καθιστώντας τους μονοδιάστατους και γραφειοκρατικοποιώντας τους.

Απομακρυνόμενοι από τέτοιες σχηματοποιήσεις, στο βιβλίο αυτό θα τεκμηριώσουμε ότι οι επιστημολογικές ανακατατάξεις στο πλαίσιο της Γεωγραφίας αποτελούν ένα από τα πιο ενδιαφέροντα κεφάλαια στην ιστορία των επιστημών. Εδώ θα μιλήσουμε για μιαν επιστήμη με γερές βάσεις σε κύριες ευρωπαϊκές επιστημολογικές σχολές και τομές που προσδιορίζονται από τις μεγάλες καμπές της σύγχρονης κοινωνικής ιστορίας. Οι μετασχηματισμοί της Γεωγραφίας απηχούν εκείνους άλλων επιστημών, όπως της κοινωνιολογίας και της οικονομίας για παράδειγμα, με κάποιες παραλλαγές και μια θεμελιώδη διαφορά: ο γεωγράφος, ως επιστήμων της φύσης και του ανθρώπου ταυτόχρονα, θα αναζητήσει την αναδιάρθρωση στο χώρο, την αλληλεπίδραση ανθρώπου και φύσης, και θα εσιιάσει το ενδιαφέρον του στη γη, στο περιβάλλον και στους οικισμούς, στην κίνηση και στο ταξίδι, αντικείμενα που οι λοιποί κοινωνικοί επιστήμονες μόνο παρεμπιπτόντως ερευνούν. Η διερεύνηση της σημασίας του χώρου δημιούργησε τόσες θεωρητικές σχολές και

επιστημολογικές κατευθύνσεις, ώστε στα μέσα της δεκαετίας του 1970, στη δίνη των ταχύτατων μεταβολών της επιστήμης, οι Jones & Eyles (1977: 5) να ορίσουν ως γεωγραφία «αυτό που κάνουν οι γεωγράφοι», δηλαδή τον αναστοχασμό της επιστήμης τους από άποψη μεθοδολογίας, αντικειμένου και προσανατολισμών γενικότερα, δύο φορές κατά τη δεκαετία του 1960, προγενέστερα πολλές, αλλά ακόμη περισσότερες από το 1970 και έπειτα.²

Ας μην κρύψουμε εδώ τη ροπή μας προς τον κριτικό ρεαλισμό ανάμεσα σε όλες τις επιστημολογίες. Η ασυμβατότητά του με το μεταμοντερνισμό είναι μόνο φαινομενική, τουλάχιστον στο βιβλίο αυτό, όπου υιοθετούμε μια μεταμοντέρνα αφήγηση της ελληνικής περίπτωσης ως δύο στιγμιοτύπων στο χρόνο –αρχαίο και τωρινό (snapshot approach)– με τόσους σκοτεινούς αιώνες ανάμεσά τους. Αλλά και στο υπόλοιπο έργο τα κεφάλαια είναι αυτόνομα, ψηφίδες σε ένα μωσαϊκό, ή ίσως κομματάκια στη χιλιοπαλωμένη κουρελού του επιλόγου... Η παράλληλη κλίση του βιβλίου αυτού τόσο προς τον κριτικό ρεαλισμό όσο και προς το μεταμοντερνισμό πηγάζει από την προσήλωση στο χώρο σε αντιδιαστολή με το χρόνο, στη Γεωγραφία απέναντι στην Ιστορία, που προτείνουν οι μεταμοντέρνοι στοχαστές και καλλιτέχνες, αλλά και στην αναζήτηση της αλληλοδιαπλοκής τους στην έννοια του χωροχρόνου σαν τις στρώσεις του χρόνου πάνω στο χώρο, σαν το χαρτοπαίγνιο, που προτείνει ο κριτικός ρεαλισμός (βλ. κεφάλαιο 6, Σχέδιο 27).

Η Γεωγραφία³ είναι μια επιστήμη της φύσης και του ανθρώπου – ίσως και η μοναδική επιστήμη που συνδυάζει τα δύο ερευνώντας την αλληλεπίδρασή τους. Δεν αρχίζουμε όμως με ορισμούς, κάτι που θα επιχειρήσουμε στο τρίτο κεφάλαιο. Αρχίζουμε χαρτογραφώντας και αναλύοντας τη μακρά παράδοση των περί τον κόσμο, το χώρο και το περιβάλλον επιστημών των αρχαίων Ελλήνων – των προσωπικοτήτων που σημάδεψαν τη γέννηση και την εξέλιξη της Γεωγραφίας. Εξερευνάμε τις γεωγραφικές φαντασίες των Ελλήνων –και πρώτων Ευρωπαίων– και τη συμβολή τους στην εγκαθίδρυση μιας επιστήμης για το χώρο, τη φύση και τον άνθρωπο.

Θα παρακολουθήσουμε κατόπιν, μέσα από μια μεταμοντέρνα «φωτογραφική προσέγγιση», την αναστοχαστική αλληλουχία των γεωγραφικών επιστημολογιών στη σύγχρονη Ευρώπη. Καθένα από τα (σχεδόν αυτοδύναμα) κεφάλαια 2-8 προλογίζεται από το «είδωλο» ενός Έλληνα σοφού και αναλύει μια επιστημολογία σαν μια ψηφίδα στη διαδρομή της Γεωγραφίας, με εμβάθυνση στις μεθόδους, τεχνικές και συγκεκριμένα παραδείγματα γεωγραφικής ανάλυσης. Η ιστορία της επιστήμης της Γεωγραφίας φωτίζεται από το διαρκή αναστοχασμό από την αιτιοκρατική μέχρι και τη μεταμοντέρνα Γεωγραφία και την πολιτιστική στροφή. Οι τρόποι με τους οποίους σε κάθε περίοδο η Γεωγραφία αναστοχάζεται την αλληλεπίδραση του φυσικού

2. Η πληθώρα ταξινομήσεων της Γεωγραφίας που παρουσιάζονται στο βιβλίο αυτό γίνεται με κριτήρια άλλων, τα οποία δεν είναι ομοιογενή για όλες τις περιόδους. Οι όροι «κλασική», «ποσοτική», «κριτική» και άλλοι με τους οποίους χαρακτηρίζεται η Γεωγραφία θα έπρεπε κανονικά να τοποθετούνται σε εισαγωγικά. Δεν τα χρησιμοποιούμε όμως, ακολουθώντας σε αυτό τους Ευρωπαίους γεωγράφους.

3. Γεωγραφία ως επιστήμη με κεφαλαίο το αρχικό γράμμα και ως προσδιορισμός χώρου/τόπου με πεζό αρχικό, όπως στον Κουρλιούρο (2001: 35). Βλ. και Γλωσσάρι.

περιβάλλοντος και της χωρικής διάρθρωσης με την ανθρώπινη κοινωνία αναλύονται μέσα από τα κυριότερα επιστημολογικά Παραδείγματα (paradigms)⁴ που υιοθετήθηκαν διαχρονικά στη Γεωγραφία. Η δομή του καθενός από τα «επιστημολογικά» κεφάλαια 2 μέχρι 8 είναι συμμετρική. Ένας Έλληνας στοχαστής θα αναγγέλλει στην προμετωπίδα μια διάσταση της γεωγραφικής φαντασίας που αναπτύσσεται σε κάθε κεφάλαιο. Μορφές της αρχαιοελληνικής παράδοσης έχουν μιλήσει απευθείας στην καρδιά των επιστημολογικών ρευμάτων της Γεωγραφίας, τόσο του παρελθόντος όσο και του παρόντος. Το δεύτερο και μεγαλύτερο μέρος κάθε κεφαλαίου παρακολουθεί τις μεταβολές της ευρωπαϊκής γεωγραφικής φιλοσοφίας, θεωρίας και μεθόδου για την περίοδο που αναγγέλλεται στο κεφάλαιο. Το τρίτο μέρος κάθε κεφαλαίου φέρνει ως παραδείγματα (examples) κάποιες σχετικές με το θέμα μας θεωρίες και μοντέλα γεωγραφικής ανάλυσης. Η χωρική διαφοροποίηση και η άνιση ανάπτυξη στο χώρο σχεδόν μονοπωλούν το ενδιαφέρον μας, σε αντίθεση με την ομοιομορφία και τα μοντέλα, που έρχονται στο σχετικό με το λογικό θετικισμό κεφάλαιο 3, για να εγκαταλειφθούν στο υπόλοιπο του βιβλίου. Με την ελπίδα ότι συνεισφέρουμε στην ελληνική βιβλιογραφία που συνήθως σταματά στον Τ. Κuhn και στην υπέρβαση του θετικισμού (Baλλιανός 2000: 180, Γαβρόγλου 2004: 207-212), στεκόμαστε ιδιαίτερα στους σύγχρονους μετα-θετικιστικούς αναστοχασμούς στα κεφάλαια 4-8, με έμφαση στην εξέλιξη επιστημολογικών ρευμάτων που έχουν αναπτυχθεί στην Ευρώπη μετά το 1980 και μέχρι τις μέρες μας.

Το κεφάλαιο 9 κατόπιν εμβαθύνει στη δημιουργία «εθνικών σχολών» Γεωγραφίας γύρω από καινοτόμους κόμβους που μετακινήθηκαν στον ευρωπαϊκό χώρο του 19ου και 20ού αιώνα, από τη Γερμανία και έπειτα τη Γαλλία, μεταπολεμικά στην Αγγλία και λιγότερο αλλού στην Ευρώπη, πάντοτε όμως μακριά από την Ελλάδα. Εξετάζουμε την «κίνηση» των επιστημολογικών ρευμάτων στα πανεπιστήμια επιλεγμένων ευρωπαϊκών χωρών, αξιοποιώντας τα κύρια ευρήματα μιας έρευνας. Η ελληνική υστέρηση ερμηνεύεται με βάση ένα τρίπτυχο που ανατρέχει στην πρόσφατη ιστορία μας, αλλά και τοποθετεί τη χώρα που κατονόμασε τη Γεωγραφία στο σύγχρονο περιβάλλον της με τα αδιέξοδα και τους εκφυλισμούς της γεωγραφικής παιδείας σήμερα, σε ζωνή αντίθεση με τις πλούσιες και καινοτόμες γεωγραφικές φαντασίες της αρχαιότητας. Η Σειρήνα, που χαμογελά από το εξώφυλλο αυτού του βιβλίου, ειρωνεύεται ίσως την Αγεωγράφτο Χώρα.

Στο κεφάλαιο 10, τέλος, επιχειρούμε ένα άνοιγμα προς το μέλλον. Πρώτα παρακολουθούμε το πέρασμα στην παγκοσμιοποίηση αλλά και την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και αναφερόμαστε στις επιπτώσεις τους στη Γεωγραφία, στο χώρο, στους τόπους. Μια επιστήμη πάντα ευαίσθητη στις ανακατατάξεις του κοινωνικού της περιγυρου τείνει και αυτή να «παγκοσμιοποιηθεί» από άποψη επιστημολογική, προτού προφτάσει η Ελλάδα να συγκροτήσει «εθνική σχολή» Γεωγραφίας. Άλλωστε η χώρα μας έχει παράδοση στα «μετέωρα βήματα», πολλά από τα οποία θα συναντήσουμε

4. Συνεχίζοντας να διαφοροποιούμε όπως στην προηγούμενη υποσημείωση, ας προσέξουμε ότι η λέξη «παράδειγμα» χρησιμοποιείται με δύο έννοιες στο βιβλίο αυτό: example και paradigm. Το δεύτερο γράφεται πάντα με κεφαλαίο Π, όπως στον Κάλφα (1981).

στην πορεία αυτού του βιβλίου: το πέρασμα στη μετα-βιομηχανική εποχή και στην οικονομία των υπηρεσιών, προτού εδραιωθεί η φορντική βιομηχανία, καταρρίπτει το οικουμενικό μοντέλο των Clark-Fischer και τις εξελικτικές θεωρίες «σταδίων» ανάπτυξης όπως του Rostow (Κουρλιούρος 2001): η φυγή προς το μετανεωτερικό κατακερματισμό, πριν από την εδραίωση της νεωτερικότητας σε πολλές εκφάνσεις της κοινωνικής και πολιτιστικής πραγματικότητας και ιδιαίτερα στις χωρικές διαρθρώσεις, αποσπά την Ελλάδα από προβλέψιμα στάδια πολιτισμικής ανάπτυξης (Leontidou 1993): ας πάρουμε όμως την αφήγηση από την αρχή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Από τον Όμηρο στην Υπατία: Επιστήμες και εξερεύνηση στην αρχαία Ελλάδα

1.1. Η περιπλάνηση του Οδυσσέα στην πρώιμη «Ευρώπη»

*Και ξαναφτάνει η Καλυψώ θεόμορφη με το λινό για τα πανιά· καλά κι αυτά τα μαστορεύει.
Τα ξάρτια και τα κάτω караβόσχοινα τής έδεσε, και με φαλάγγια τη σέρνει και τη ρίχνει
στο θείο κύμα της θαλάσσης.
Είχε πια συμπληρώσει μέρες τέσσερεις ώσπου τα τελείωσε όλα. Στην πέμπτη μέρα η Κα-
λυψώ θεόμορφη τον ξεπροβόδησε από το νησί της...*

Όμηρος¹

Σε μια κοινωνία περιπετειωδών ανδρών μια γυναίκα κατέχει την επιστήμη της ύλης και την τεχνολογία, τον υλικό πολιτισμό που στηρίζει την εξερεύνηση του 10ου π.Χ. αιώνα. Η Καλυψώ διδάσκει στον Οδυσσέα την αρμονία, το δέσιμο των αρμών του πλοίου δηλαδή, αν αναγνώσουμε αυτό τον υπέροχο αρχαίο στίχο 248, όπου ο Οδυσσέας «αρμονίησιν άρασσαν», ταίριαξε δηλαδή τους αρμούς της σχεδίας του. Με την αναφορά στην παρέμβαση της Καλυψώς, ο ποιητής αναγνωρίζει τις πρώτες γυναίκες επιστήμονες που κατασκεύαζαν εργαλεία και ανέπτυσαν δεξιότητες χειροτεχνικές (Alic 1986: 12).

Η εξερεύνηση όμως ήταν μόνο για τους άνδρες. Η περιπλάνηση του Οδυσσέα ξαναρχίζει μόλις η Καλυψώ τον αποπέμψει, έστω αθέλητα και κατ' εντολήν της θεάς. Αυτός ταξιδεύει στη Μεσόγειο, που ήταν η Ευρώπη της εποχής του. Οι Έλληνες της έδωσαν το όνομα της ημίθεης πριγκίπισσας που ο μύθος ήθελε να απαγεται από τον Δία-Ταύρο για να μετοικήσει από τη Φοινίκη προς την Κρήτη και να εγκαθιδρύσει το μινωικό πολιτισμό, πυρήνα της πρώτης «Ευρώπης» (χάρτης 2 – Leontidou 2004). Ο Οδυσσέας ταξιδεύει σε ένα χώρο που ήταν όλη η Μεσόγειος, σε ένα χρόνο που δεν κυλούσε σε 365 μέρες, σε ένα χάρτη που στην κορυφή του δεν είχε το Βορρά, σε μια γη επίπεδο δίσκο με μια φωτεινή πλευρά και μια σκοτεινή, περιτριγυριζόμενο από το μεγάλο ποτάμι, τον Ωκεανό, με ροή κυκλική που επιστρέφει πάντα στις πηγές του. Εκεί έξω η θάλασσα γινόταν ρηχή και χορτάριαζε γύρω από τις Ηράκλειες Στήλες, όπως αφηγήθηκε ο Ευκλήμων και πριν από αυτόν ο Κωλαίος (Irby-Massie & Keyser 2010: 265, βλ. και Πίνακες 1 και 2).

Για τους Αιγύπτιους ο ουρανός απλωνόταν επάνω σε απομακρυσμένες κολώνες σαν τραπέζι. Όταν ανακάλυψαν τα ιστία (περίπου το -3100 [...]), αυξήθηκε η συχνότητα των μεγάλων θαλάσσιων ταξιδιών και οι Σουμέριοι ανέπτυξαν εμπορικές σχέσεις με τη μακρινή

1. *Οδύσσεια*, ραψωδία ε (1988: στ. 258-263, μτφρ. Μαρωνίτη).

αλλά πανέμορφη χώρα του Ντιλμούν (σημερινό Μπαχρέιν), ενώ οι ίδιοι οι Αιγύπτιοι αναζήτησαν θησαυρούς στη Γη του Θεού (ίσως στην Αιθιοπία ή στην Υεμένη). (Irby-Massie & Keyser 2010: 261).

Οι αρχαίοι λαοί δεν αντιλαμβάνονταν όπως εμείς τον κόσμο, το χρόνο και τους προσανατολισμούς (Thompson 1983, Πανταζής 1989, 1997). Στη δική τους καθημερινότητα κάθε τόπος εκπροσωπούσε κάτι από τον ευρύτερο χώρο ή και το σύμπαν (Wood 1999), με επίκεντρο τον «ομφαλό της Γης», τοποθετημένο για κάθε λαό στη δική του «εστία»: για τον Όμηρο βρισκόταν στον Όλυμπο, για τους κατοπινούς αρχαίους Έλληνες στους Δελφούς, που ίσως να αποτελούσαν τον «ομφαλό της Γης» και για προγενέστερους μπητριαρχικούς πολιτισμούς. Γύρω από το κέντρο της Γης σε όλες τις γεωγραφικές αναπαραστάσεις, νοερές ή ορατές, υπήρχε ο κύκλος του γνωστού κόσμου και στην περιφέρειά του η περιοχή του αγνώστου, οικητήριο τεράτων και φανταστικών φαινομένων (Πανταζής 2002). Ήταν μια πραγματικότητα τόσο διυποκειμενική όσο και η σημερινή δική μας, αφού και σήμερα πολλά έχουμε να μάθουμε ακόμη για την αντικειμενική κατάσταση του σύμπαντος.

Οι αρχαίοι λαοί είχαν επίσης μια πολύ διαφορετική από εμάς σχέση με το τοπίο, τον τόπο και το χώρο, με τη φύση, τη χλωρίδα και την πανίδα της – με μία λέξη με τη γεωγραφία. Οι θεότητες αποτελούσαν μίαν έμψυχη φύση (animate nature – Gold 2001). Η νεωτερικότητα μας απομάκρυνε από τη γη, τη φύση και τα σχήματα του τοπίου καθώς και από την αποτίμησή τους. Ο Scully (1979: ix) δηλώνει απογοητευμένος δεκαεπτά χρόνια μετά την πρώτη κυκλοφορία του βιβλίου του, καθώς δημοσιεύσεις για την αρχαιοελληνική μνημειακή αρχιτεκτονική συνεχίζουν να μελετούν τα μνημεία σαν απομονωμένα αντικείμενα ή ακρωτηριασμένες τεχνικές κατασκευές. Στην αρχαία Ελλάδα όμως κάθε ναός ήταν αλληλένδετος με το περιβάλλον του σε τέτοιο βαθμό, ώστε να αποτελεί ένα ενιαίο λατρευτικό σύνολο με το τοπίο, που εξέφραζε την εκάστοτε θεότητα, σε σημείο να ενσαρκώνει την παρουσία της (Scully 1979). Ας συμπληρώσουμε ότι οι γίγαντες, οι Κύκλωπες, τα τέρατα και οι Σειρήνες των μύθων συχνά ανταποκρίνονταν σε μορφές ορατές στη φύση και στο τοπίο κι ότι ίσως οι χάρτες να απεικόνιζαν κάτι από τη διάταξη των αστερισμών (Wood 1999).

Από τις δύο βασικές μυθικές παραδόσεις των αρχαίων Ελλήνων, του Ομήρου και του Ησιόδου, που εμφανίστηκαν σχεδόν ταυτόχρονα σε γραπτή μορφή τον 8ο π.Χ. αιώνα, η ομηρική είναι η πιο αιγιματική, ίσως λόγω της γεωγραφίας και των μυθικών έμβιων όντων που εντάσσει στα έπη της. Ο Οδυσσέας πλανιέται σε τόπους πέρα από τα όρια του τότε γνωστού σε αυτόν κόσμο. Οι ομηριστές ήδη από την αρχαιότητα τείνουν να εισαγάγουν το σκοτάδι του περιθωρίου στο κέντρο του κόσμου. Καθώς στα ιστορικά χρόνια είχε χαθεί ένα τεράστιο ποσοστό των ομηρικών τοπωνυμίων, οι αρχαίοι έτειναν να τα διεκδικούν ο καθένας για τον τόπο του. Με αυτό τον ακατάσχετο και εκτεταμένο ονοματολογικό «εξομηρισμό» της αρχαίας Ελλάδας προέκυψε μια ομηρική γεωγραφία που, όπως διάφοροι ερευνητές τεκμηριώνουν, ενδεχομένως να έχει ελάχιστη σχέση με αυτήν που είχε ο ποιητής κατά νου (Πανταζής 1996). Ποιο ήταν το νησί της Καλυψώς και προς τα πού ξεπροβόδιζε η θεά τον Οδυσσέα; Ήταν στη Μάλτα η σπηλιά της ή στους Λειψούς; Ήταν στην Ιθάκη

το παλάτι του Οδυσσέα ή κάπου αλλού; Οι πρώτοι γεωγράφοι, σαν τον Όμηρο, αναπαριστούσαν τους τόπους και εργάζονταν με τοπωνύμια οικεία σε εμάς σήμερα, χωρίς όμως μια χαρτογραφική αναπαράσταση, απ' ό,τι τουλάχιστον γνωρίζουμε. Το ζήτημα περιπλέκεται από τις γεωμορφολογικές αλλοιώσεις των παραλίων της Μεσογείου. Πριν από πέντε χιλιετίες οι ακρογιαλιές και τα νησιά της ήταν αλλιώς και η αναγνώριση των τόπων που τραγουδά ο Όμηρος είναι σχεδόν αδύνατη. Πρόκειται για το πιο αιγιματικό παιχνίδι της γεωγραφικής φαντασίας που θα μπορούσε κανείς να βρει.

Η ομηρική αθέλητη περιπλάνηση ήταν ίσως είτε ένα φανταστικό ταξίδι στο σκοτεινό κόσμο του περιθωρίου είτε ένα πραγματικό ταξίδι σε ένα χώρο άγνωστο ή ένα μείγμα των δύο, όπως είναι οι αφηγήσεις των απόμακων ταξιδεμένων ναυτικών στα λιμάνια της πατρίδας τους (Πανταζής 1996). Όπως και να είναι, την έχουμε εκλάβει ως εξερεύνηση όχι τόσο του κόσμου όσο μιας σειράς μεσογειακών τόπων, με το πνεύμα τους να ενσαρκώνεται στις θεότητες και στα τέρατα – Καλυψώ, Κύκλωπες, Κίρκη, Αίολος. Οι τόποι αυτοί διεκδικούνται από πλείστες μεσογειακές ακρογιαλιές, νησιά και πολιτείες ακριβώς γιατί τα χαρακτηριστικά των τόπων προσομοιάζουν, τονίζοντας την ενότητα του μεσογειακού χώρου. Επιπλέον, κατά τα αρχαία χρόνια η Μεσόγειος ταυτιζόταν με την Ευρώπη (βλ. Χάρτες 1 και 2).

Ένας τρόπος να διατυπώσει κανείς την ασυνεχή τροχιά της Γεωγραφίας στην Ελλάδα είναι να τονίσει την απροσμέτρητη διαφορά φάσης που χωρίζει την ελληνική από την ευρωπαϊκή γεωγραφική ανώτατη εκπαίδευση. Ένας άλλος τρόπος είναι να διακρίνει την προέλευση της Γεωγραφίας ως δημιουργήματος του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Όπως θα αφηγηθούμε σε αυτό το βιβλίο, δεν ήταν απλώς οι γεωγραφικές φαντασίες των αρχαίων Ελλήνων που διασκορπίστηκαν σε διάφορες γωνιές της Ευρώπης εκτός Ελλάδας και επέζησαν για πολλούς αιώνες εκτός της χώρας που κατονόμασε τη Γεωγραφία. Στην πραγματικότητα ήταν οι γεωγραφικές φαντασίες των πρώτων Ευρωπαίων. Καθώς τα σύνορα της Ευρώπης άλλαζαν, έτεινε να μετατίθεται μαζί τους και η γεωγραφική σοφία!

Η διασύνδεση του υλικού κόσμου με τις ανθρώπινες κοινωνίες γίνεται με διαφορετικούς τρόπους, επιστημολογίες, θεωρίες, μεθόδους και τεχνικές στις διάφορες εποχές, χώρες και σχολές Γεωγραφίας, όπως θα διαπιστώσουμε σε αυτό το βιβλίο. Κατά τη διάρκεια κάθε εποχής που αναλύουμε οι εξελίξεις διαγράφονται και διαδραματίζονται σε μίαν άλλη «Ευρώπη». Εδώ μπορούμε να σταθούμε, παρατηρώντας τους χάρτες 2-5. Η Ευρώπη, το άλλο αντικείμενο αυτού του τόμου, είναι κι αυτή σαν τη λέξη «Γεωγραφία», ελληνική: Ευρώπη, Europe, Europa. Η ετυμολογία της λέξης έχει προκαλέσει αντιδικίες,² αλλά η διασύνδεση του ονόματός της με το ευρύ

2. Η ετυμολογία της λέξης «Ευρώπη» σύμφωνα με τον Κακριδή (1986: 261) και τον Graves (1992 edn: 196) παραπέμπει στη σημασία «ευρυμέτωπη, με τα μεγάλα μάτια, σαν την πανσέληνο», ενώ ο Davies (1997: 1137) και ο Wintle (ed. 1996: 75) υιοθετούν την ετυμολογία από το ασυριακό «έρεβος», σκοτάδι, και κατ' αυτούς «Ευρώπη» σημαίνει «Δύση». Ο Πανταζής (1997: 163) τεκμαίρει το ίδιο από την ομηρική λέξη «εύρος» και αναγνωρίζει ότι η περιοχή της σημερινής Ευρώπης ήταν για τους Φοίνικες «χώρα του σκότους» και του περιθωρίου. Αναφέρεται στην ενδιαφέρουσα μεταστροφή του γεωγραφικού σκηνικού της ιστορίας, όπου αντίθετα η χώρα των Φοινίκων μετατοπίστηκε στην περιφέρεια

της μέτωπο σαν της πανσελήνου απηχεί και το νόημα του μύθου: συνδέει δηλαδή το μύθο της Ευρώπης και του Δία-Ταύρου με τελετές και μύθους άλλων θρησκειών για τη Σελήνη και τη γονιμότητα (Leontidou 2004). Όποια και αν είναι η προέλευσή της πάντως, η λέξη και η περιφέρεια ξεκίνησαν με επίκεντρο την Ελλάδα (βλ. Χάρτες 2 και 3), αλλά όταν η «Ευρώπη» εξαπλώθηκε στο χώρο αρχικά επεκτάθηκε προς τη Δύση (βλ. Χάρτη 4) και τελικά περιθωριοποίησε την Ελλάδα (βλ. Χάρτη 5).

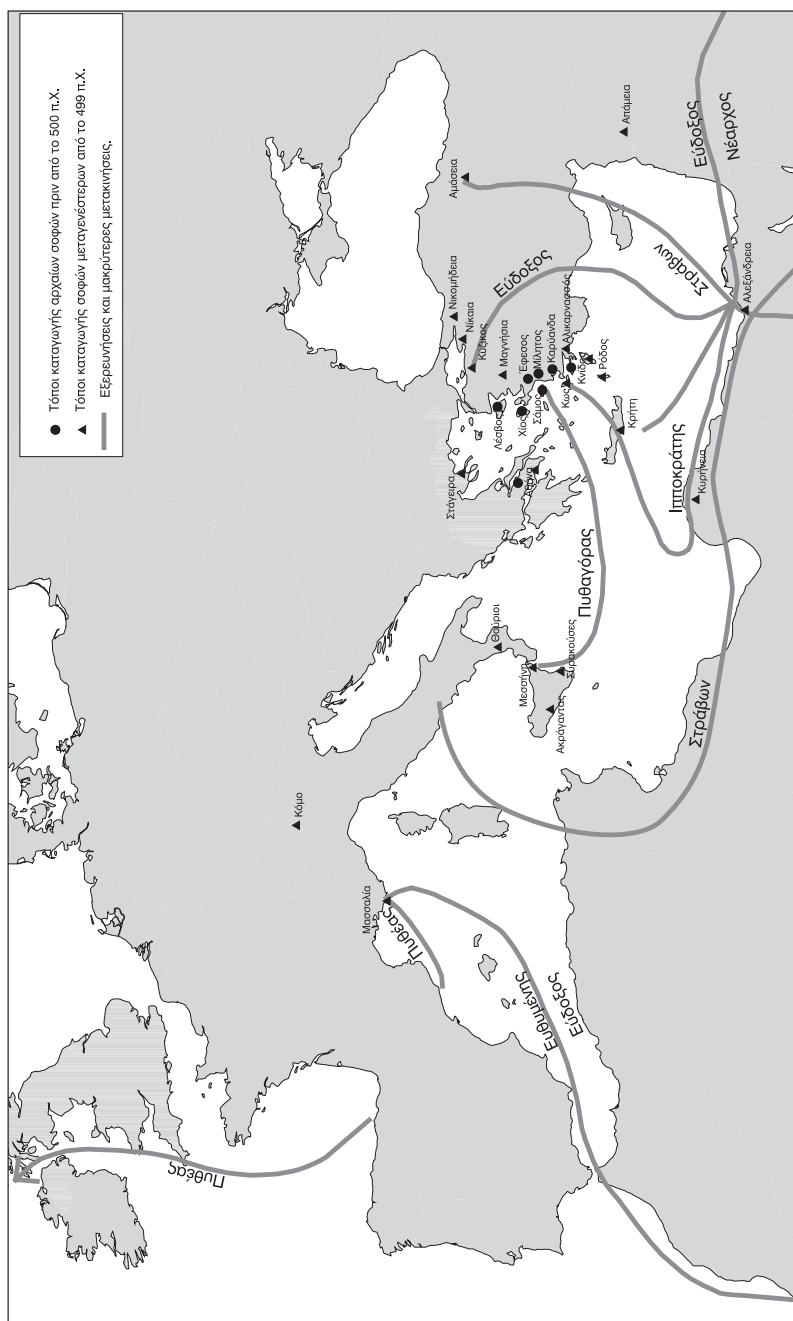
Αρχίζουμε την αφήγησή μας στο κεφάλαιο 1 από μια Ευρώπη πολύ διαφορετική από αυτήν που γνωρίζουμε σήμερα. Αγκάλιαζε τη Μεσόγειο και τα σύνορά της αντιστοιχούσαν αφενός στις μυθολογικές και αρχαίες αφηγήσεις και αφετέρου στα σύνορα των πόλεων-κρατών. Με ένα άλμα ανά τους αιώνες βρισκόμαστε στα κεφάλαια 2-10, που αναφέρονται στις σύγχρονες εποχές πριν και μετά το Χάρτη 5. Στη σημερινή γραφειοκρατική αφήγηση η λέξη «Ευρώπη» χρησιμοποιείται πολλές φορές ως έννοια ταυτόσημη με την Ευρωπαϊκή Ένωση, ενώ δεν είναι (Leontidou 2004).

1.2. Γεωγραφικές φαντασίες και πανεπιστημονικότητα στην αρχαία Ελλάδα

Η Γεωγραφία έχει αρχαία καταγωγή –κινεζική, αραβική, ελληνική, λατινική– με ελληνικές ρίζες αδιαμφισβήτητες στα σύγχρονα ακαδημαϊκά εγχειρίδια, καθώς οι Έλληνες δημιούργησαν τη λέξη «Γεωγραφία». Οι πρώτοι χάρτες χαρακτήκαν στη Μεσοποταμία περί το 2500 π.Χ. και στην Αίγυπτο του Ραμσή περί το 1300 π.Χ. Ακολούθησε η Κίνα με τη Γεωγραφία να αναπτύσσεται παράλληλα με την ελλαδική. Ο Πυθαγόρας, ο Εμπεδοκλής, ο Ηρόδοτος και ο Πυθέας μας παρέδωσαν ακριβείς γνώσεις, σκαριφήματα και χάρτες για την ευρύτερη περιοχή όπου έζησαν και ταξίδεψαν, καθώς και για τους λαούς από την Ανατολή μέχρι τον Ατλαντικό. Ο Ερατοσθένης πρώτα και ο Στράβων έπειτα ονόμασαν «Γεωγραφία» αυτή τη δραστηριότητα. Αυτή η λέξη για τη γραφή, την περιγραφή και τη χαρτογραφία της Γης ακούγεται μέχρι σήμερα σε όλες τις γλώσσες έτσι – Geography, Geographie, Geografia, Geografiska (Erdkunde ως απευθείας μετάφραση)... Εξέχουσα θέση κατέχουν ο Ερατοσθένης και οι σύγχρονοί του τον 3ο αιώνα, αφού *κατονόμασαν* τη Γεωγραφία για τον κόσμο ολόκληρο. Η «γραφή για τη Γη» στο ξεκίνημά της συγχέεται βέβαια και διαχέεται στη χαρτογραφία, στη γεωμετρία, στην αστρονομία, στη γεωδαισία, στην τοπογραφία και όχι μόνο. Οι πρωτοπόροι της Γεωγραφίας, Έλληνες στην πλειονότητά τους, δεν αποκαλούνται καν γεωγράφοι.

Η Γεωγραφία κατά τη μεγάλη αυτή χρονική περίοδο **δεν** αποτελεί ξεχωριστή επιστήμη. Οι καινοτόμοι επιστήμονες κατά τη γέννησή της στην Ευρώπη –που τότε ήταν εντοπισμένη στη Μεσόγειο και ειδικότερα στη Μείζονα Ελλάδα– δεν ήταν γεωγράφοι με τη σημερινή σημασία του όρου. Ήταν πανεπιστήμονες, των οποίων ο ακριβέ-

και έγινε «εγγύς Ανατολή». Επιμένοντας στην ετυμολογία του Κακριδή, αναφέρουμε ότι η σχέση της Δύσης με τη Σελήνη παραπέμπει σε κάποιο συσχετισμό των δύο ετυμολογιών.

Χάρτης 1: Τα παράλια της Μεσογείου ως τόποι σοφών από τον 8ο π.Χ. μέχρι το 2ο μ.Χ. αιώνα

Χαρτογραφούνται οι τόποι που αναφέρονται στους Πίνακες 1 και 2, τόποι καταγωγής και δράσης των αρχαίων σοφών. Αξιοσημείωτος είναι ο πυρήνας της χωροθέτησής τους στα νησιά και τα μικρασιατικά παράλια του Ανατολικού Αιγαίου πριν από το 500 π.Χ., όπως επίσης και η κατοπινή διασπορά των τόπων καταγωγής των σοφών στη Μείζονα Ελλάδα. Χαρτογραφούνται επίσης οι διαδρομές των εξερευνητών της αρχαιότητας. (Ο Εύδοξος ήταν ο Κυζικηνός.)

Πηγή: Πρωτότυπος χάρτης σχεδιασμένος από τη συγγραφέα βάσει των πληροφοριών που συγκεντρώνονται στους Πίνακες 1 έως 3.

στερος προσδιορισμός μεταβαλλόταν ανάλογα με την περίοδο και τον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνίες ανέπτυξαν την περιέργεια για τον περίγυρό τους και την έρευνα για τη Γη. Η Γεωγραφία συνιστά μια σημαντική διάσταση της *πανεπιστημονικότητας* που διακρίνει τη δραστηριότητα των Ευρωπαίων διανοητών για πολλούς αιώνες μέχρι και την Αναγέννηση. Ακόμα και μετά τον ερατοσθένειο ορισμό της Γεωγραφίας η μακρά περίοδος ανάπτυξης των επιστημών χαρακτηρίζεται από το ενιαίο της επιστήμης μέσα στην οποία περιλαμβάνεται και η γεωγραφική διάσταση. Καθένας από τους γεω-επιστήμονες της αρχαιότητας αλλά και της Αναγέννησης μπορούσε να είναι ταυτόχρονα γεωγράφος, ιστορικός, φυσικός, μαθηματικός, γεωμέτρης, αστρονόμος, κοσμολόγος, μετεωρολόγος, καθώς και εξερευνητής, ταξιδιώτης, εφευρέτης. Οι αρχαίοι Έλληνες γεω-επιστήμονες μάλιστα ήταν μορφές πολυδιάστατες – επιστήμονες και ποιητές, φιλόσοφοι και καλλιτέχνες συνάμα, όπως ο Όμηρος. Οι περισσότεροι πάντως από τους σοφούς που αναφέρονται στους Πίνακες 1 και 2, καθώς και άλλοι που δεν περιλαμβάνονται σε αυτούς, είναι πανεπιστήμονες, αρχικά κυρίως αστρονόμοι, μετεωρολόγοι και κοσμογράφοι, αργότερα φιλόσοφοι και ιστορικοί, που κάνουν Γεωγραφία.

Οι αρχαίοι πολιτισμοί της Μεσοποταμίας και της Αιγύπτου την τέταρτη χιλιετία π.Χ. ήταν αρχικά παραποτάμιοι και γεωργικοί και αργότερα παραθαλάσσιοι. Στην Ελλάδα ο μινωικός, ο κυκλαδικός και ο μυκηναϊκός πολιτισμός ήταν χαρακτηριστικά αστικό πολιτισμοί, με ελάχιστη αγροτικά μνημεία. Απαρτίζονταν από αστερισμούς πόλεων που ήταν εμπορικά λιμάνια και κέντρα υφαντικής, αγγειοπλαστικής και άλλων τεχνών. Ο ελληνικός πολιτισμός έδωσε στην πόλη-κράτος πολύ συγκεκριμένη μορφή και αξία. Σε αυτήν, αντίθετα με την πρωτεύουσα που γνωρίζουμε σήμερα, τα όρια της πόλης και του κράτους συνέπιπταν. Όμως, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη και τους προγενέστερους, η πλήρης «πόλις» ήταν η συνένωση των δήμων, τοπικών κοινοτήτων, γύρω από την πόλη-κράτος. Στον κατακερματισμό των ελληνικών πόλεων αποδίδει ο Glotz (1989: 11) πολλά από τα επιτεύγματα και τις αδυναμίες του ελληνικού πολιτισμού. Αναντίρρητα βραχύβιος (510-404 π.Χ.), ο κλασικός ελληνικός πολιτισμός γέννησε ένα σαφές αστικό ιδανικό με προωθημένους πολιτικούς θεσμούς και ένα πνεύμα εξερεύνησης, γεωγραφικής και επιστημονικής. Γέννησε τις έννοιες της άμεσης δημοκρατίας (από τους δήμους) όπου οι αποφάσεις λαμβάνονταν από τους πολίτες, αν και όχι από το σύνολο του πληθυσμού, αφού οι γυναίκες και οι σκλάβοι αποκλείονταν.

Στη Μεσόγειο η Γεωγραφία γεννήθηκε έξω από την πόλη-κράτος, στο Αιγαίο πέλαγος (βλ. Χάρτη 1). Η ιστορία της αρχίζει πολλούς αιώνες πριν από τον Ερατοσθένη που την κατονόμασε και τη βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας όπου την ανέπτυξε. Οι ρίζες της τοποθετούνται σε χώρους ανατολικά της Μεσογείου, στη Μεσοποταμία από το 2500 π.Χ. και στην Αίγυπτο του Ραμσή από το 1300 π.Χ. (βλ. Πίνακα 4). Στα ελληνικά παράλια της Μεσογείου, στις παροικίες και στα νησιά έδρασαν πιο συγκροτημένα πανεπιστήμονες γεωγράφοι στους τόπους που επιχειρήσαμε να αναπαραστήσουμε στο Χάρτη 1. Η χωροθέτηση των τόπων γέννησής τους δείχνει ένα εκπληκτικό πέρασμα από τη συγκέντρωση στο Ανατολικό Αιγαίο μέχρι το 500 π.Χ., στη διασπορά από εκεί κι έπειτα, προς τη Μείζονα Ελλάδα. Ήταν πανεπιστήμονες που συνδύαζαν τη γε-

ωγραφία με την κοσμογραφία και την αστρονομία αρχικά, με την ιστορία αργότερα, πάντοτε όμως με τη φιλοσοφία.

Βλέποντας τις απαρχές της Γεωγραφίας στο μακρινό παρελθόν, ο Ερατοσθένης, ο Στράβων και οι Στωικοί θεωρούσαν τον Όμηρο ως εισηγητή της γεωγραφικής αναζήτησης από τον 8ο π.Χ. αιώνα. Η περιγραφή της ασπίδας του Αχιλλέα στη ραψωδία Σ της *Ιλιάδας* είναι ίσως η πρώτη χαρτογραφική αναφορά (βλ. κεφάλαιο 10). Η αιγιματική γεωγραφία των επών περιβάλλει και την ίδια τη μορφή του Ομήρου, όπως φαίνεται στις αντινομίες μεταξύ των οκτώ βιογραφιών του που σώζονται. Το γνωστό επίγραμμα είναι χαρακτηριστικό:³

*Επτά πόλεις μάρνανται σοφὴν διὰ ρίζαν Ομήρου·
Σμύρνη, Χίος, Κολοφών, Ιθάκη, Πύλος, Ἄργος, Αθήναι.*

Δεν ήταν μόνον αυτές όμως, καθώς αλλού αναφέρονται και η Σαλαμίς Κύπρου, η Ρόδος και η Κύμη. Πιθανότατα γεννήθηκε στην ιωνική ακτή, όπου η Σμύρνη και η Χίος θεωρούνται επικρατέστερες, αν κρίνει κανείς από τις γλωσσικές προσμίξεις που παρατηρούνται στα ποιήματα του Ομήρου. Το αρχικό όνομά του αναφέρεται ως Μελσιγενής.⁴ Από άποψη χρονική ο Όμηρος θεωρείται σύγχρονος ή προεβύτερος του Ησίοδου, του ποιητή της Θεογονίας, έργου σχετικού με την προέλευση του κόσμου (βλ. Πίνακα 1). Ενώ ο Ησίοδος με αφετηρία το Χάος θεωρεί τη Γαία μητέρα του Ουρανού, του Ωκεανού και άλλων θεοτήτων, ο Όμηρος έχει ως αρχικό στοιχείο τον Ωκεανό και τη Θέτιδα ως μητέρα των θεών και του ήρωα της *Ιλιάδας* Αχιλλέα. Η ακμή του Ομήρου τοποθετείται χρονικά στον 8ο π.Χ. αιώνα αλλά τα ποιήματά του δέχθηκαν μεταγενέστερες παρεμβάσεις: η *Ιλιάδα* μεταξύ 9ου και 8ου αιώνα, ενώ η *Οδύσσεια* μεταξύ 7ου και 6ου.

Η ιστορία της ευρωπαϊκής Γεωγραφίας αρχίζει με τον Όμηρο αλλά η έρευνα για τον κόσμο αρχίζει στη Μίλητο. Ενδιαφέρον έχει γενικότερα η χωροθέτηση της καινοτομίας των γεωγραφικών σπουδών στις παροικίες, αφού επικεντρώθηκε αρχικά στο κέντρο του αρχαίου κόσμου (βλ. Χάρτη 1). Όσο και αν είναι ευκολότερη η χρονική παράθεση των σοφών στους Πίνακες 1-3, πολύ πιο αποκαλυπτική θα ήταν ίσως η χωρική, κάτι όμως που χρειάζεται περισσότερη έρευνα και εμβάθυνση γιατί αφορά τόσο τις πατρίδες όσο και τους τόπους όπου δίδαξαν ή ταξίδεψαν οι πανεπιστήμονες της αρχαίας Ελλάδας. Ας μείνουμε μόνο σε μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα υπόθεση (και την πρωτοκαθεδρία της γεωγραφίας απέναντι στην ιστορία που ανακλύπτει στο πλαίσιο της). Αν αντί για χρονολογική/ιστορική ταξινόμηση πραγματοποιούσαμε τοπολογική/γεωγραφική στον Πίνακα 1, θα μπορούσαμε να διερευνήσουμε πώς σχετίζεται με το «πνεύμα του τόπου» (*genius loci*, βλ. κεφάλαιο 8) η αναζήτηση της διάρθρωσης του κόσμου και η καινοτόμος γεωγραφική σκέψη. Οι φιλόσοφοι της Μιλήτου παρήγαγαν άλλου είδους γνώση από αυτούς της Σάμου – και εκείνης οι αστρονόμοι επέμεναν στη σφαιρικότητα της Γης και στο ηλιοκεντρικό σύμπαν, σε πείσμα παρεμβολών από άλλους τόπους που άλλαζαν την εικόνα. Στις πόλεις και τις παροικίες της αρχαίας

3. *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος ΙΗ', σ. 108.

4. Ο.π., βλ. και Πανταζή 1996.

Πίνακας 1:
Γεωγραφικές φαντασίες προσωκρατικών φιλοσόφων

	Καταγωγή	Έργα	Ταξίδια
Όμηρος (8ος αιώνας π.Χ.)	<i>11 πόλεις τον διεκδικούν</i>	Για τον ποιητή από τον οποίο αρχίζει ο ευρωπαϊκός Λόγος δεν είναι δυνατό να μιλήσει κανείς σε χώρο τόσο περιορισμένο, παρά με μια αναφορά στην έκταση του έργου του –παρόλο που του αποδίδονται μόνον η <i>Οδύσσεια</i> και η <i>Ιλιάδα</i> – και στις πλούσιες γεωγραφικές φαντασίες του. Αυτές αναπαραστάθηκαν παντού στα έπη του, αλλά εξέχουσα θέση κατέχει η περιγραφή της ασπίδας του Αχιλλέα, ένα από τα παλαιότερα ίσως εδάφια της <i>Ιλιάδας</i> και πρώτη γραπτή κοσμογραφική και ανθρωπογεωγραφική περιγραφή (βλ. κεφάλαιο 10). Ο Στράβων επιμένει ότι ο Όμηρος είναι θεμελιωτής της επιστήμης της Γεωγραφίας.	Αν η Σμύρνη ή η Χίος είναι η πατρίδα του Ομήρου, στις υπόλοιπες εννέα πόλεις από αυτές που τον διεκδικούν είναι πιθανό να ταξίδευσε.
Ησίοδος (8ος αιώνας π.Χ.)	<i>Ίσως από τη Βοιωτία</i>	Εκτός από ποιήματα, του αποδίδεται η περίφημη <i>Θεογονία</i> , έπος για την προέλευση του κόσμου.	Μάλλον μεταγενέστερος του Ομήρου λόγω των αυξημένων γνώσεων Γεωγραφίας που μεταδίδει.
Σαπφώ (650-590 π.Χ.)	<i>Λέσβος – Μυτιλήνη ή Ερεσός</i>	Η κατά τον Πλάτωνα δέκατη Μούσα, η πασίγνωστη σήμερα λυρική ποιήτρια Σαπφώ ή Ψάφφα στην αιολική, έζησε στο Αιγαίο. Σώζονται μαρτυρίες για τη συμμετοχή των γυναικών στην κοινωνική ζωή της Λέσβου εκείνα τα χρόνια και η Σαπφώ φέρεται ως ηγέτιδα ομίλου γυναικών που πρόσφερε μουσική και κοινωνική μόρφωση στις συμμετάσχουσες. Απευθύνεται στις μαθήτριάς όπως ο σύγχρονός της και συμπατριώτης της Αλκαίος προς τους εφήβους. Ενώ οι σύγχρονοί της την τίμησαν με την προτομή της στα νομίσματά τους, η μεσαιωνική φιλολογία για την ομοφυλοφιλία της συντέλεσε, όπως φαίνεται, στην απώλεια των περισσότερων ποιημάτων της.	Εξορίστηκε στη Σικελία , θρυλείται ότι είχε ταξιδέψει και σε άλλα νησιά, όπως στην Άνδρο , και τραγούδησε τα τοπία τους. Αναφέρεται ότι αυτοκτόνησε στη Λευκάδα , πηδώντας από το ακρωτήριο Σαπφούς Άλμα.
Κωλαίος ο Σάμιος (γύρω στα 650 π.Χ.)	<i>Σάμος</i>	Ίσως ο πρώτος εξερευνητής που έφτασε στη Δύση. Έπεσε σε καταιγίδα πηγαίνοντας στην Αίγυπτο. Επιστρέφοντας μίλησε για τις «Στήλες του Ηρακλή». Η μόνη μαρτυρία για αυτόν είναι από τον Ηρόδοτο.	Φέρεται ως ο πρώτος που πέρασε τα στενά του Γιβραλτάρ προς το τέλος του 6ου π.Χ. αιώνα.